

**מגמות ושינויים בלימודי ספרנות ברוסיה, אוקראינה ובמדינות הבלטיות לפני
ולאחר פירוק בריה"מ / גולדנשטיינס סוניה**

תקציר:

השינויים החברתיים, הפוליטיים והכלכליים אשר החלו בעידן הגלאסנוסט בבריה"מ, הגיעו לשיאם עם התמוטטותה ועם קיצו של המשטר הסובייטי. במדינות העצמאיות אשר היוו את בריה"מ לשעבר חל מעבר דרמטי מחברה קומוניסטית, טוטליטרית וריכוזית לחברה חופשית וביזורית המושתתת על ערכים דמוקרטיים וליברליים, קרי חירות וזכויות הפרט, חופש המידע והביטוי. כמו-כן, חל מעבר לכלכלה חופשית, כוננו קשרים עם המערב, הונהגו טכנולוגיות מתקדמות וחלה פריחה מחודשת של התרבות, הספרות והשפה הלאומית במיוחד במדינות אשר בעבר דוכאה קשות מסורתם ותרבותם הלאומית על-ידי המשטר הקומוניסטי. היות ותמורות אלו הביאו בעטיין גם לשינויים בתפיסת תפקידי הספרייה והספרן בחברה, בדק המחקר הנוכחי האם ובאיזה אופן משתקפים שינויים אלו בלימודי הספרנות במוסדות להשכלה גבוהה בבריה"מ בשנות הגלאסנוסט ובפדרציה הרוסית, אוקראינה והמדינות הבלטיות עד לשנים האחרונות.

המחקר התבסס על ניתוח מסמכים אשר כללו: תוכניות לימודים בלימודי ספרנות ומידע של בתי-ספר להשכלה גבוהה באוקראינה (האקדמיה לתרבות בחרקוב וברובנו), במדינות הבלטיות (האוניברסיטה הפדגוגית של טאלין באסטוניה, אוניברסיטה וילנה בליטא ואוניברסיטת לטביה) ובפדרציה הרוסית (האקדמיה לתרבות ולאמנות בקאזאן); נספחי תעודות של בוגרי המגמה לספרנות בבתי-הספר להשכלה גבוהה שונים בבריה"מ, בפדרציה הרוסית ובאוקראינה העצמאית; והתקן הממלכתי לחינוך המקצועי הגבוה בספרנות וביבליוגרפיה מטעם משרד החינוך ומשרד התרבות של הפדרציה הרוסית במוסקבה.

המחקר חקר את השאלות הבאות:

- מהם מאפייני הלימוד בתחום הספרנות והמידע בתקופת הגלאסנוסט (1985 – 1991)?
- מהם מאפייני הלימוד בתחום הספרנות והמידע בתקופה שלאחר התמוטטות בריה"מ ועד היום?
- האם יש הבדלים בתוכניות הלימודים בתחום הספרנות והמידע במוסדות להשכלה גבוהה בין רוסיה, אוקראינה והמדינות הבלטיות כיום?
- מהם השינויים בתפיסת לימוד הספרנות והמידע בתקופת הגלאסנוסט, לפני ואחריה?

ממצאי המחקר העיקריים הם:

בהתאם להשערת המחקר, הממצאים מלמדים שמבין מאפייני הלימוד בתחום הספרנות והמידע בתקופת הגלאסנוסט (1985 – 1991) ישנה אחדות גבוהה בתוכניות הלימודים; מגוון קורסים חדשים בתחומי ידע כלליים ומקצועיים המבטאים את התמורות שאפיינו את עידן הגלאסנוסט כגון: פתיחות, קשרי-חוץ, חופש מידע, יחס שונה לדת, הצורך בידע בניהול ספריות ובמיכון ספריות, ספרנות השוואתית ותחומי לימוד הנותנים ביטוי לאופי הלאומי והתרבותי השונה של הרפובליקות בבריה"מ. כמו-כן, מעל למחצית מכלל הקורסים מוקדשים לקורסים כלליים ולקורסים בנושא המשטר הסובייטי כאשר מירב הקורסים המקצועיים הם בקטגוריית "ארגון מידע ושירותי יעץ" (רוב רובם בנושא הביבליוגרפי). הקטגוריות המקצועיות האחרות (אם כי בהיקף מצומצם בהרבה יותר) הן (בסדר יורד): "תולדות ותורת הספרנות, הספריות והספר", "ניהול", ו"מדעי המידע". ממצאים אלה מאשרים את השערת המחקר בנושא, למעט היבט אחד והוא, ההשערה בדבר ביטולם המוחלט של קורסים בנושא המשטר הסובייטי בשלהי הגלאסנוסט.

בנוגע למאפייני הלימוד בתחום הספרנות והמידע בתקופה שלאחר התמוטטות בריה"מ ועד היום, בהתאם להשערת המחקר, עולה מתוך הממצאים, שלצד אחדות מסוימת בקורסים כלליים ומקצועיים מופיע גם מגוון עצום של נושאי לימוד (על-פי רוב באופן חד פעמי) שלא הופיע קודם בתחומים כמו: חופש מידע, ניהול מידע, צרכני-המידע, תרבות הספר הלאומית, אוכלוסיות יעד וסוגי ספריות שונים, מידע עסקי, ניהול על כל היבטיו (היבטים כלכליים, ניהול חבר עובדים, קשרים בינלאומיים וכדומה), חדר קוראים וקריאה וטרמינולוגיה בלימודי מידע. כמו-כן מופיעים קורסים בתחום מדעי הספר במיוחד בטאלין ובילנה. באופן כללי, כארבעים אחוזים מכלל הקורסים הנלמדים בלימודי הספרנות (פרט למדינות הבלטיות) מוקדשים לקורסים כלליים, כאשר הקטגוריות העיקריות בהן מתרכזים מירב הקורסים המקצועיים הם: "ארגון מידע ושירותי יעץ", "ניהול", "מדעי המידע" ו"תולדות ותורת הספרנות, הספריות והספר" ומירב הקורסים בקטגוריית "מדעי המידע" הם בנושא "טכנולוגיות מידע". במחצית בלבד מתוכניות הלימודים לתואר ראשון מירב הקורסים בקטגוריית "ארגון מידע ושירותי יעץ" עוסקים בנושא הביבליוגרפי. כאשר הנושא השני בגודלו הוא: "קטלוגים, קיטלוג, מיון, פטנטים ותקנים".

באשר להבדלים בתוכניות הלימודים לתואר ראשון בתחום הספרנות והמידע במוסדות להשכלה גבוהה אשר נסקרו במחקר הנוכחי בין רוסיה, אוקראינה והמדינות הבלטיות בשנים האחרונות, הממצאים תומכים בהשערה לפיה לעומת רוסיה ואוקראינה יינתן דגש רב יותר במדינות הבלטיות לתרבות הספר הלאומית. ואכן מן הממצאים עולה שקורסים במדעי-הספר (כולל מו"לות וזכויות יוצרים) מהווים בטאלין ובילנה את עיקר הקורסים בקטגוריה "תולדות ותורת הספרנות, הספריות והספר" לעומת בתי-הספר לספרנות האחרים.

לעומת זאת, בניגוד להשערה לפיה בתוכניות הלימודים במדינות הבלטיות (במיוחד באסטוניה) וברוסיה יעניקו דגש רב יותר לטכנולוגיות המידע לעומת אוקראינה נמצא שבבתי-הספר לספרנות באוקראינה קורסים בנושא "טכנולוגיות מידע" מהווים שלושה רבעים מכלל הקורסים בקטגוריית "מדעי המידע" לעומת מחצית בקאזאן, בטאלין ובילנה, ורבע בלבטביה.

עוד מן הממצאים עולה: באוקראינה (בחרקוב וברובנו) מופיעים בממוצע פי שניים יותר קורסים בתחומים כלליים מהממוצע במדינות הבלטיות; ישנה זהות כמעט מוחלטת בין הקורסים הכלליים המופיעים בתקן של הפדרציה הרוסית לבין אלו המופיעים בשני בתי הספר לספרנות שבאוקראינה; היקף הקטגוריות המקצועיות העיקריות: "ארגון מידע ושירותי יעץ", "מדעי-המידע", "ניהול" ו"תולדות ותורת הספרנות, הספריות והספר" הוא בממוצע גדול יותר באופן משמעותי בתוכניות הלימודים במדינות הבלטיות מאשר באוקראינה; הקטגוריה "ארכיונאות ותורת התייעוד (דקומנטציה)" וקורסים בנושא ביבליוגרפיה היקפם גדול באופן ניכר בקאזאן (הפדרציה הרוסית) ובממוצע של שני בתי-ספר לספרנות באוקראינה לעומת המדינות הבלטיות. תוכניות הלימודים לתואר שני בחרקוב (אוקראינה) ובלטביה משקפות דגשים אחרים: בחרקוב קטגוריית ה"ניהול" מהווה את הקטגוריה הראשית ולאחריה "מדעי המידע" ואילו בלבטביה "ארגון מידע ושירותי יעץ" היא הקטגוריה הראשית ולאחריה "ניהול" והבאה "מדעי המידע" ו"תולדות ותורת הספרנות, הספריות והספר".

באשר לשינויים בתפיסת לימוד הספרנות והמידע בתקופת הגלאסנוסט, לפני ואחריה הממצאים מלמדים בהתאם להשערת המחקר על: הפחתה ניכרת בהיקף הקורסים בהיסטוריה ובמיוחד בספרנות בתקופת הגלאסנוסט לעומת התקופה שלפניה כאשר מגמה זו ממשיכה עד לשנים אלו; לאורך התקופות חלק מגמת עלייה ניכרת בקורסים בתחום הניהול ומדעי המידע; בתקופת הגלאסנוסט לעומת התקופה שלפניה חל גידול בממוצע מספר הקורסים בנושא שירותי יעץ והדרכות;

קורסים בנושא המשטר הסובייטי היוו את הקטגוריה השלישית בגודלה מכלל הקורסים במשך קיומה של בריה"מ וחדלו מלהופיע לאחר התפרקותה ואילו קורסים אשר ביטאו את אופי הרפובליקות והחלו להופיע כבר בתעודות משעות השבעים של המאה שעברה ולאורך הגלאסנוסט, הפכו לקורסים המבטאים את המורשת הלאומית של המדינות העצמאיות עם כינון ועד לשנים אלו.

כמו-כן, מלמדים הממצאים על-כך, שלאורך כל התקופות קורסים ב"ארגון מידע ושירותי יעץ" מהווים על-פי רוב את קבוצת הקורסים המקצועיים הראשית כאשר הנושא הביבליוגרפי מהווה בד"כ את החלק הארי בקטגוריה זו אם כי מסתמנת ירידה בהיקפו ואילו לגבי הנושא "קטלוגים, קיטלוג, מיון, פטנטים ותקנים" מסתמנת מגמת עלייה. למרות שהקטגוריה המקצועית השנייה בגודלה בקרב הקטגוריות המקצועיות האחרות (אם כי בהפרש ניכר מהראשונה) בעידן בריה"מ היא "תולדות ותורת הספרנות, הספריות והספר" ובתקופת הגלאסנוסט היקפה מעט גדול יותר לעומת התקופה שלפניה, מסתמנת ירידה בגודלה היחסי בתקופה שלאחר התמוטטות בריה"מ ועד לשנים האחרונות.

באופן כללי, עולה מתוצאות המחקר הנוכחי, שהמגמות והשינויים בלימודי הספרנות בבריה"מ בשנות הגלאסנוסט ולאחר התמוטטותה, בפדרציה הרוסית, אוקראינה ובמדינות הבלטיות עד לשנים האחרונות, אכן שיקפו במידה רבה את התהפוכות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות שהתחוללו במדינות אלו בנוסף לקדמה הטכנולוגית וקיום קשרים עם המערב בכלל, ואת המהפך בתפיסת תפקידי הספרן בחברה בפרט. המחקר הנוכחי הוא ראשון מסוגו בתחום ובעתיד אפשרי לבדוק האם מגמות אלו אכן משתקפות גם בתוכניות הלימודים לספרנות במוסדות להשכלה גבוהה אחרים בפדרציה הרוסית ובמדינות נוספות שהיוו את בריה"מ לשעבר. כמו-כן, ניתן לבדוק אילו הבדלים קיימים כיום בין תוכניות לימודים בספרנות ובמידע במוסדות להשכלה גבוהה במדינות שהיוו את בריה"מ לשעבר לבין אלו שבמדינות המערב.

מס' מיון בספריה :
020.71147 גול.מג תשס"ג

מס' מערכת בספריה :
549744